Iğd Üni İfder / Igd Uni Jour Div Fac
Sayı / No: 25-26, Nisan/April-Ekim/October 2025
Araştırma Makalesi / Article: 87-116

Zan Kavramı: Tanımı, Sınırları ve İlişkili Kavramsal Alanlar

FATMA ALACA DAŞ [a]

Geliş Tarihi: 15.08.2024 | Kabul Tarihi: 29.09.2024

Öz: Arapça kökenli bir terim olan "zan", semantik açıdan hem şüphe (şekk) hem de kesin bilgi (yakîn) gibi birbirine zıt iki temel anlamı bünyesinde barındıran kompleks bir yapıya sahiptir. Kur'ân-ı Kerîm'de altmış dokuz yerde zikredilen bu kavram; ilim, hevâ, şekk ve vehim gibi temel İslami terimlerle doğrudan ilişkilidir. Epistemolojik ve ahlaki boyutuyla zan; bireyin niyetine ve bilginin niteliğine göre hüsnü zan (pozitif kanaat) ve suizan (negatif kanaat) olmak üzere iki ana kategoriye ayrılmaktadır. Allah'a karşı beslenen hüsnü zan, imanî bir gereklilik ve "vacip zan" olarak nitelendirilirken; temelsiz ithamlara dayanan suizan, toplumsal ahlakı zedelediği gerekçesiyle yerilmiştir. Kur'ân, zannın hakikatin yerini tutamayacağını vurgulayarak (Yunus, 36), müminleri zannın çoğundan sakınmaya ve bilgiyi tahkik etmeye davet eder. Bu çalışma, zan kavramının Kur'ânî perspektiften analizini yaparak, kavramın İslam'ın iman ve ahlak sistematiği içerisindeki kritik konumunu incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ahlak, epistemoloji, zan, hüsn-ü zan, suizan.

[a] Iğdır Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Programı
nurgenci571632@gmail.com

The Ikhwan al-Safa's Approach to Teleological Arguments

Abstract: The term ẓann, of Arabic origin, possesses a complex semantic structure that encompasses two seemingly contradictory meanings: doubt (shakk) and certain knowledge (yaqīn). Mentioned sixty-nine times in the Qurʾān, this concept is directly related to fundamental Islamic terms such as knowledge (ʿilm), desire (hawā), doubt (shakk), and conjecture (wahm). From both epistemological and moral perspectives, ẓann is categorized into two main types according to the individual's intention and the nature of the knowledge involved: ḥusn al-ẓann (positive judgment) and sūʾ al-ẓann (negative judgment). Maintaining ḥusn al-ẓann toward God is regarded as a requirement of faith and is described as an "obligatory ẓann," whereas sūʾ al-ẓann based on unfounded accusations is condemned for undermining social morality. By emphasizing that ẓann cannot replace truth (Yūnus 10:36), the Qurʾān calls believers to avoid excessive conjecture and to verify knowledge. This study aims to analyze the concept of ẓann from a Qurʾānic perspective and to examine its critical position within the Islamic system of faith and ethics.

Keywords: Ethics, epistemology, ẓann, ḥusn al-ẓann, sūʾ al-ẓann.

Giriş

Allah'ın kelamı olan Kur'ân diğer kutsal kitaplar gibi ilahî

İslami literatürün ve Kur'ân-ı Kerîm'in temel kavramlarından biri olan "zan," Arapça kökenli çok boyutlu bir terimdir. Kavramın sözlük anlamındaki çift yönlülüğü, hem kuşku, kesinleşmemiş kanaat (şekkin zıttı) hem de ilim, düşünüp taşınarak ulaşılan kesin bilgi (yakîn) manalarına gelmesi, bu kavramın itikadi ve ahlaki sahadaki kullanımını ve önemini artırmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'in yaklaşık 69 ayetinde zikredilmiş olması, Zannın sadece teorik bir mesele değil, aynı zamanda müminlerin inanç ve yaşam pratiklerini doğrudan etkileyen merkezi bir olgu olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmanın temel amacı, söz konusu kavramın anlamsal derinliğini ortaya koyarak hem sözlük hem de terim anlamındaki farklılıkları netleştirmektir. Bu çerçevede, zan kavramının nüanslarını ve sınırlarını belirlemek için, kaynak metinlerde kendisiyle ilişkilendirilen ilim, heva, şekk, vehim ve cehalet gibi diğer temel İslami terminoloji ile olan bağları incelenmiştir. Bu analiz, zannın hangi koşullarda yakîn (kesin bilgi) seviyesine yaklaştığını, hangi koşullarda ise heva (nefsani arzular) ve cehl-i mürekkep (bilmediğini de bilmemek) gibi yanıltıcı kaynaklara dayandığını belirlemeyi hedeflemektedir.

Makalenin temel odak noktalarından biri, zannın pratik hayattaki tezahürleri olan hüsnü zan (olumlu düşünce) ve suizan (olumsuz/kötü düşünce) çeşitlerinin dini ve hukuki sonuçlarını analiz etmektir. Özellikle Kur'an'daki "zannın çoğundan sakının; çünkü bazı zanlar günahtır" (Hucurat Sûresi, 12) emri bağlamında, suizannın bireysel ve toplumsal ahlak üzerindeki yıkıcı etkileri ile hüsnü zannın (özellikle Allah'a karşı beslenen vacip zannın) imandaki ve ameldeki teşvik edici rolü incelenmiştir.

Son olarak çalışma, zannın Kur'ân tefsirlerinde nasıl ele alındığını, müşriklerin inançlarını temellendirmede zanna dayanmalarının eleştirisini ve münafıkların zor zamanlarda Allah'a karşı besledikleri kötü zanların sonuçlarını merkeze almaktadır. Bu inceleme

ile zan kavramının, İslam düşünce geleneğinde hem doğru bilginin elde edilmesi hem de güçlü bir toplumsal ahlakın inşası açısından oynadığı kritik rolün önemine değinilmektedir.

1. Sözlük ve Terim Anlamı

Sözlük anlamı "kuşkulanmak kesin bilgiye ulaşmak itham etmek" anlamlarındaki zan mastarından isim olup hem yakîn'in zıttı, kuşku, kesinleşmemiş kanaat hem de "ilim, düşünüp taşınarak ulaşılan kesin bilgi" manalarına gelir. Zan kelimesinin kökünden türeyen birçok kelime zannın bu iki temel anlamını yansıtır. Mesela "bir şeyin bilinme noktası" ve "bir şey hakkındaki bilginin potansiyel kaynağı" anlamındaki *mazınne,* kelimenin "yakîn" anlamı ile "töhmet/itham" manasındaki *zınne* ve sanık anlamındaki *zanin* ise aynı kökün "şek" anlamı ile ilişkilidir. Yine içerisinde su bulunup bulunmadığı bilinen kuyuya ve çok suizanda bulunan kişiye *zanin* denilmesi de zannın bu ikinci anlamına dayanır.[1]

Zan kelimesinin fiil hali; zannetmek, sanmak anlamlarına gelir; isim anlamında zan ise vehim sanıdır. "ظن" Kelimesinin çoğulu ise "ظنون" şeklindedir.[2]

İbn Faris (ö. 395-1004) ve Halil b. Ahmed (ö. 175-791), zan kelimesini "şüphe" olarak anlamlandırmanın yanı sıra "kesin bilgi" şeklinde de tanımlamanın mümkün olabileceğini ifade etmektedir.[3] Bundan ötürü zan kavramının iki zıt anlam taşıdığını söyleyebiliriz.

Kur'ân-ı Kerîm'de bir kelimenin bir anlamı olabileceği gibi birçok kelime benzer ya da aynı anlamları da içerebilmektedir. Kur'ân-Kerîm'de vücuh ve nezair ilmi altında birçok ilmi çalışma kaleme alınmıştır.[4]

---

[1] Mevlüt Sarı, *el-Mevarid Arapça Türkçe Lügat*, Kitap Kalbi Yayıncılık, İstanbul, 2025, 958.

[2] Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevi el-Ezheri, *Mu'cemu Tehzibi'l-Luga*, Dar el-Marefah, Beyrut, 2001, III, 2253-2254.

[3] Halil b. Ahmed el-Ferahidi, *Kitabu'l-Ayn*, Daru'l-Kitabu'l-Muallim, Beyrut, 2010, VIII, 151-152.

[4] Mukatil b. Süleyman , *Vücuh ve'n Nezair fi'l -Kur'ani'l-Kerim*, Mektebetu'l-Rüşd, Bağdat, 2010, I, 57.

Cahiliye döneminde zan kavramının ilmin zıddı olarak da kullanıldığına ünlü şair Tarafe'nin (h. 564) beyti örnek verilebilir:

"Ben kesin olarak biliyorum ki, bir adamın yakın akrabası aşağılanırsa (yani buna izin verilirse), o kişinin o duruma düşmesinin sebebi kendisinden başkası değildir."

Tarafe ayrıca burada çıkardığı sonucun, onun bilgisi olduğunu, basit bir zan olmadığını da vurgulamaktadır. Bu ifadeyle kesin güvenilir bilgiyle, hiçbir nesnel dayanağı olmayan temelsiz düşüncelerden oldukça farklı olduğunu söylemek ister. Arap geleneğine göre, bilginin kabile geleneğiyle de elde edildiği kabul edilmektedir.[5] Mukatil bin Süleyman (h. 150), zan kavramının üç şekilde tefsir edilebileceğini söyler. Bunlar yakîn, şekk ve töhmet şeklindedir.[6] Kur'ân-ı Kerîm'de zan kavramı 69 ayette zikredilmektedir.[7]

2. Zanla İlgili Diğer Kavramlar

2.1. İlim

İlim kelimesi "bir şeyi hakikatiyle idrak etmek anlamına gelir".[8] İsfehani (ö. 954-1108) ilmin iki kaynaktan beslendiğini söyler; akıl ve vahiy.[9] Zannın bazı yerlerde kesin olmayan bilgi, vehim, tahmin gibi anlamlara gelerek ilim kavramı ile tam tersi olduğu görülmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'deki ayetlere bakıldığında ilim kelimesi "sağlam ve kesin bilgi" anlamında kullanılmaktadır.[10]

2.2. Heva

Cahiliye döneminde hevâ kelimesi, insanın gözünü kör eden aşk ihtirası anlamında kullanılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de zannın temelinin veya kaynağının heva olduğu ifade edilmektedir. Bu sebeple bu kelimeyi insanların arzuları istikametinde düşüncesizce

[5] Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Tanrı ve İnsan*, Pınar Yayıncılık, İstanbul 2024, 100.
[6] Mukatil b. Süleyman, *Vücuh ve'n Nezair fi'l Kur'ani'l-Kerim*, I, 327.
[7] Muhammed Fuat Abdulbâki, *el-Mu'cemu'l-Mufehras li-Elfâzı'l-Kur'ani'l- Kerim*, Dâru'l-Hadis, Kahire, 2001, II, 539-540.
[8] Halil b. Ahmed, Kitabu'l-Ayn, II, 152.
[9] Ebu'l-Kasım el Huseyni b. Muhammed el-Maruf bil Rağıb el-İsfehâni, *Müfredat fi Garibu'l Kur'an*, Dar el-Marefah, Beyrut, "tsz", 348-350.
[10] Ramazan Altıntaş, *Kur'an'da Hidayet ve Dalalet*, Pınar Yayıncılık, İstanbul, 2003, 156.

hareket etmesi olarak anlamak mümkündür. Kur'ân-ı Kerîm'de ittiba'ul-ehva şeklinde geçen ifade ilmin zıttıdır.[11]

2.3. Şekk

Şekk, bilgi sahibi olma konusunda orta noktada bulunma, ihtimallerin eşit olduğu durumlar için kullanılır, yani tereddüt halinin herhangi bir tarafa baskın olmaması anlamına gelir. İbn Manzûr (ö. 711/1311) ve İsfehâni şekki şu şekilde açıklar: "Bir şeyin varlığı ile yokluğu arasında mutlak şekilde tereddüt etme, insan zihninin bir şeyin olup olmadığı hususunda tereddüt edip iki taraftan birini diğerini tercih edememesi, insan nezdinde iki karşıtın muâdil ve denk olması durumudur.[12] İki taraf da muâdil olduğunda insan bir tercih yapar. Tercih edilen tarafa zan, zayıf olan tarafa vehim denilir. Aklen zayıf olan taraf bilinir ve terk edilirse tercih edilene zannı galip adı verilir.[13] Bu durum kesin bilgiye yakın olan bilgiyi ifade etmek için kullanılır.[14]

Kur'ân'da şekk kavramı on beş yerde geçmektedir ve neredeyse hepsi inanç konuları ile ilgili şüphe ve tereddüdü ifade etmek için kullanılmaktadır. İmanın, duyularla ya da bilimsel verilerle ortaya konulan bir ifade olmayıp kalbin ameli olduğundan bu konuda yaşanılan tereddüt, şekk ifadesiyle anlatılmaya çalışılmaktadır.[15]

2.4. Vehim

Vehim iki veya daha fazla mümkün durum arasında zayıf kalan cihetin doğru sanılıp tercih edilmesidir.

2.5. Tefekkür

Tefekkür kavramı, Kur'ân-ı Kerîm'de "derinlemesine düşünme" anlamında kullanılır. Ayet-i Kerime'de tefekkür kelimesi şu

[11] Rum, 30/29; Ra'd, 13/37

[12] İsmail b. Hammâd el-Cevheri, *es-Sıhah Tacu'l-Luga ve Sıhahu'l-Arabiyye*, Daru'l-İlm, Beyrut, 1990, II, 680.

[13] Hacı Mehmet Günay, *Şüphe* , Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, İstanbul, 2010, 39-263.

[14] Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar yayıncılık , İstanbul, 2015, 616.

[15] Nisâ, 4/57; Yûnus, 10/94; Hûd, 11/62; İbrâhim, 14/9, 10; Neml, 27/66; Sebe, 34/21, 54; Sâd, 38/8; Mü'min, 40/34; Fussilet, 41/45; Şura, 42/14; Duhân, 44/9.

şekilde geçmektedir; *"Onlar kendi dünyalarında hiç düşünmezler mi? Allah gökleri, yeri ve bu ikisi arasındakileri asla bir amaç ve anlamdan, dahası sınırlı bir ömürden yoksun yaratmamıştır. Ancak insanların birçoğu Rablerine kavuşmayı inkar etmektedirler."*[16]

2.6. Hisban

Hisbân, حسب - يحسب fiil kalıbından türetilmiş mastar bir kelimedir. "Hastalıktan ciddi beyazlaşmak, zannetmek, saymak, takdir edip, ölçmek, yeterlilik, şeref, azap bela" gibi anlamlara gelir.[17] Farklı türleri ile beraber Kur'ân-ı Kerîm'de toplam 116 yerde geçer.[18]

İsfehânî, hisban ile ilgili; "diğerini düşünmeksizin iki zıt arasında biri için verilen hüküm olduğunu, hisban ibaresinin zanna yakın olduğunu ve zannın ise; iki zıt mananın arasını düşünerek birinin diğerine galip geldiği (hüküm)" şeklinde açıklar.[19]

2.7. Cehalet

Zannın ilişki içinde bulunduğu kelimelerden bir tanesi de *cehl* kelimesidir. "Cehl" ve "cehalet" dördüncü babtan (جهل) mastar isimdir.[20] Cehl/cehalet, ilim ve marifetin zıddı olup, Kur'ân-ı Kerîm ve hadisi şeriflerde çokça yer alır. Zemmedilen bir haldir. "Bilmemek, ilimden mahrum olmak, tanımamak, hakkı zayi etmek, nâdanlık, tecrübesizlik, gençlik" gibi anlamlara gelmektedir. [21] Cehalet, küfrün sebeplerinin ilkidir.[22] Cehalet iki kısma ayrılır.[23] Biri "cehl-i basit" olup bilinmesi şânından olan yani bilinmesi zorunlu olan bir

[16] Rum, 30/8. Bu minvalde insanı Kur'ân ayetleri üzerinde iyice düşünmeye sevk eden başka ayetler için bkz; Bakara, 2/219; Âl-i İmran; 3/191; En'âm, 6/50; A'raf, 7/176, 184; Yûnus, 10/24; Ra'd, 13/3; Nahl, 16/11, 44, 69; Rûm, 30/21; Zümer, 39/42; Câsiye, 45/13; Haşr , 59/21.

[17] Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, I, 314.

[18] Muhammed Fuad Abdulbaki, *Lü'lü ve Mercan*, Daru'l-Hadis, Kahire, tsz, I, 200-201.

[19] İsfehâni, *el-Müfredat*, I, 234.

[20] İbrahim Mustafa, Hamid Abdulkadir, Ahmed Hasan Zeyyat, Muhammed Ali Neccar, *el-Mucemu-l Vasit*, el-Mektebetu'l-İlmiyye, Tahran, 1960, I, 143-144.

[21] Abdullah Yeğin , *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat* , Hizmet Vakfı, İstanbul, 1992, I, 139

[22] Muhammed b. Pir Ali el-Birgivi, *Tarikat-ı Muhammediyye ve Siret-i Ahmediyye*, Daru'r-Raka', Dımeşk, 2011, I, 214.

[23] Birgivi , *Tarikat-ı Muhammediyye*, I, 214.

şeyi bilmemeye denir.[24] Bir diğeri de "cehl-i mürekkep" ki vakaya mutâbık olmayan bir şeyi uygunmuş gibi kesin bir şekilde inanmaya denir.[25] Başka bir deyişle bilmemekle beraber bilmediğini de bilmemek, cahil olduğu halde cehaletini kabul etmeyip kendini çok bilen zannetmek suretiyle yapılan cahilliktir. Yani bütün maddi ilimleri biliyor kendince ama ilmi vereni tanımıyor. Üstelik uyarıldığında ise kabullenmiyor. Yani bilmediğini de bilmiyor. Bu cehalet en zor olanıdır. Dağılan mürekkebi geri toplayıp kabına koymak ne kadar zorsa, aynı şekilde bilmediğini de bilmeyen cahili, bilmediğine inandırmak bir o kadar zordur.

Cehalet kavramı özel olarak Arapların İslam'dan önceki dini ve sosyal telakki ve anlayışlarını, genel olarak da kişilerin ve toplumların günah ve isyanlarını ifade eden bir terimdir.[26] Arapların yaşadığı bu döneme "cahiliye dönemi" denir. Zira o zamanın insanları kesin hakikat olan İslam ahlakı ve İslam ahkamından habersiz idiler. İslam kendilerine bildirilmemişti. Kendilerine hakikatte hiçbir fayda ve zarar veremeyecek olan taştan ya da tahtadan, bazen de helva gibi yenilebilecek türden yapılmış putlara Yüce Allah katında kendilerini şefaatçi olur inancı ve zannıyla taparlardı. Bu onların taptıkları putların kendilerine hiçbir fayda temin edemeyeceği hakikat ve bilgisinden yoksun/cahil olmaları sebebiyleydi. Her ne kadar cahiliye dönemine bu adın verilmesinin nedeni olarak bilgisizlik değil de ahlaki olgunluk ve inceliğin karşıtı bir cahilliğin o dönemde yaygın oluşu gösterilse de onların bu ahlaki boyutları düşünüldüğünde, bu sebeplerin temelinde hakikat bilgisinden mahrum oluşlarının olduğu bilinir. Zira hakikat olan İslam geldikten sonra ahlaki çöküntünün ortadan kalkması bunun en açık delillerindendir. O asrı, saadet asrı yapan temel faktör; İslam'ın cehaletin karşısında olan tavrı ve ilme verdiği önemden ileri gelmektedir. O dönem insanlarının çoğunluğu bu hakikate yabani ve mahrum olmaları o dönemin cahiliye dönemi olarak anılmasına neden olmuştu.[27]

[24] İbrahim Mustafa vdğr., *Mucemu'l Vasit*, I, 144.
[25] İbrahim Mustafa vdğr., *Mucemu'l Vasit*, I, 144.
[26] Mustafa Fayda, *Cahiliyye*, DİA, İstanbul, 1993, VII, 17-18.
[27] İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, DİB, İstanbul, 2007, 67.

3. Zannın Çeşitleri

Zan kelimesi; sanma, farz etme, tahmin etme ya da muhtemeli muhakkak görmek manalarına da gelir. Suizan ve hüsnü zan olarak iki türlü zan vardır. Hüsnü zan, iyiye de kötüye de yorumlanabilecek bir işi, güzel yönünden bakarak iyiye yormaktır. Suizan ise aynı işi kötüye yormaktır. Başka bir tabirle suizan, insanın kötü bir fiil ya da iş yaptığını zannetmek, ihtimal vermek ya da düşünmek manalarına gelir. Aşağıda daha detaylı bir şekilde ele almaya çalıştık.

3.1. Hüsnü Zan (Pozitif Düşünce Biçimi)

Bir olayın ya da bir kimsenin karşısında, iyiliği ve güzelliği hakkında oluşan vicdani kanaate "hüsnü zan" denir.[28] Kur'ân-ı Kerîm'de hüsnü zan kavramı direkt bu kalıpta geçmez. Bunun yerine bu kavramın yerini alabilecek şekil ve nitelikte ve cümle şeklinde Nur sûresi 12. ayette " لَوْلَآ اِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بِاَنْفُسِهِمْ خَيْرًاۙ وَقَالُوا هٰذَآ اِفْكٌ مُبِينٌ"[29] ifadesi geçer. Buradan "*zannu'l-hayr*" manasını elde edebiliriz. "*Zannu'l-hayr*" kavramını oluşturmayı gerektiren güçlü bir karine de ayette mevcuttur. Buna hüsnü zan diyebiliriz. Hüsnü zan, burada mühim olan bahse konu olan olay işitildiğinde en güzel ve en hayırlı şekilde zan ve kanaat beslenmesi meselesidir. Zikredilen ayette beklenilen tavır hüsnü zan olarak tefsir edilmesidir.

Cin suresi 5. âyette, cinlerin Yüce Allah hakkında hiçbir varlığın yalan uyduramayacakları hüsnü zannında (pozitif düşüncesinde) bulundukları şöyle haber verilmektedir; *"Halbuki biz gerek insanlar gerekse cinler Allah hakkında asla yalan söylemezler, sanmıştık."*[30]

Yüce Allah hakkında yalan söylemek kesin bir hüküm ile haramdır. Haram olan bir fiil ise küfre götüren bir fiildir. Kullara iftiranın bile günahı ortadayken Allah'a iftira etmek ancak inkar edenlerin cesaret edebileceği bir zavallılıktır. Hal böyleyken cinlerin kendilerinin ve insanların Allah'a yalan uydurmalarını sanmamaları, Yüce Allah'ın azameti karşısında bütün mahlukatın boyun bükeceği

[28] Abdullah Yeğin , *Osmanlıca Türkçe Lügat* , 392.
[29] Nur, 24/12.
[30] Cin, 72/5.

inancını taşımalarından onun hakkında bütün yaratılmışların hep hayır konuşmaları gerektiği kanaatlerinden dolayıdır.

Ayette de beyan edildiği üzere cinler, Kur'ân-ı Kerîm'i dinleyip iman ettikten sonra içlerinden bazılarının Yüce Allah'a şirk koşup ona çocuk isnat edenlerin ne kadar yanlış bir inanca sahip olduklarını anlayınca, onları birtakım beyinsizler olarak tanımlamaktadır. Onların böyle bir günaha nasıl cüret ettikleri hususunda şaşkınlıklarını ifade etmişlerdir. Bu onların nefislerinde Yüce Allah'ı en büyük bulduklarından hemcinslerinin ve diğer beşerî varlıkların, Allah hakkında asılsız sözler sarf etmelerini tahmin etmemelerinden ileri geldiğini gösterir. Bilakis konu ile alakalı olarak mevzuyu destekler mahiyette Seyyit Kutup (1906-1966), bu ve bir önceki ayetlerde cinlerin, aralarındaki aptallardan işittikleri Allah'ın ortağı olduğu, eşi ve çocukları olduğu yolundaki asılsız iddialara döndüklerini, dinledikleri Kur'ân-ı Kerîm'in ışığı altında bu tür sözlerin saçma olduğunu kesinlikle anladıklarını haber verdikten sonra; cinler vaktiyle bu beyinsizlerin bu tür sözlerini niçin onaylamışlardı? sorusunu sormuş, bu soruya yine kendisi şöyle cevap vermiştir: "Çünkü insan olsun cin olsun, hiç kimsenin Yüce Allah hakkında yalan söyleyebileceği akıllarının ucundan geçmiyordu. Başka bir deyimle onlara göre bir kimsenin Yüce Allah hakkında yalan konuşma cüretini göstermesi son derece müthiş ve ağır bir suçtu. Bu yüzden aralarındaki aptallar onlara "Allah'ın eşi çocukları ve ortakları var" deyince bu sözlere inanmışlar. Çünkü o beyinsizlerin Allah'a iftira edebileceklerini düşünemiyorlardı."[31]

Hüsnü zan kendi içerisinde ikiye ayrılmaktadır. Bunlar, vacib zan ve mubah zandır.

3.1.1.Vacib Zan

Hüsnü zannın bu çeşidi güzel ve ahlaki olması ile beraber amel ve taat yönünün de bulunduğu bir zan çeşididir. Bu tür zanda bulunanlar, güzel ve ahlaki bir davranış sergilemekle birlikte ayrıca

[31] Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, Miraç Yayınları, İstanbul, 1971, X, 389-409.

ahirette kendi menfaatlerine dönebilecek hayırlar da işlemektedirler. Nitekim Hucurat suresinde " ism /günah "[32] olan zandan istisna edilen ve yapılması teşvik edilen zan çeşididir. Birtakım olay, olgu, nesne ve haberler karşısında bu tür zanna sarılmak, olgun ve kamil insan olmanın gereği ve üstün bir ahlakın zirvesidir. Olumlu ve pozitif düşünmenin emaresi, dini şuur ve hassasiyetin göstergesidir.

Bir insanın kendisini yoktan var eden Yüce Allah'ı affedici bağışlayıcı olarak zannetmesi (düşünmesi) bu tür zanna örnektir. Zira Kur'ân-ı Kerîm'in birçok ayetinde Yüce Allah'ın mağfiretine vurgu yapılmaktadır. Bu hakikate binaen bir Müslümanın Allah hakkındaki zannı kötü olmamalı; mesela Allah'ın rahmetinden ümitsiz olmamalıdır. "Allah beni affetmez, beni yakar, Allah merhametli olmayandır" zannına kapılmamalıdır. Her zaman Yüce Allah hakkında hüsnü zannını muhafaza etmesi gerekmektedir. Zira Yüce Allah Zümer suresinde;

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ اَسْرَفُوا عَلَى اَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا اِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ

"De ki: Ey kendi nefisleri aleyhine haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin! Çünkü Allah bütün günahlarını bağışlar. Şüphesiz ki O çok bağışlayan, çok esirgeyendir"[33] şeklinde buyurulmuştur.

Zikredilen ayette, sürekli olarak Yüce Allah hakkında hüsnü zan içerisinde bulunulması gerektiğinin önemi vurgulanmaktadır. "*Sizden biriniz Allah'a muhakkak iyi zanda bulunarak ölsün.*"[34] Buradaki hadisi şerif manayı kuvvetlendirmektedir. Nitekim Yüce Allah "*Ben kulumun bana olan zannı üzereyim*" buyurmaktadır.[35]

Yüce Rabbimiz hakkında hüsnü zanda (pozitif düşüncede) bulunmamız gerektiğine dair bir başka ifade ise Yusuf suresinde geç-

[32] Hucurat, 49/12.
[33] Zümer, 39/53.
[34] Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Süneni Ebû Davud*, Daru'l-Hadarat, Riyad, 2010, *Cenâiz*, 17.
[35] Ebu Abdillah Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Cu'fi el-Buhari, *Sahihi Buhari*, Daru'l-Kesir, Dımeşk, 2002, *Tevhid*, 15, 35.

mektedir. Hz. Yusuf'un babası Hz. Yakup, bizzat kardeşleri tarafından kuyuya atılan Hz. Yusuf ve küçük kardeşi Bünyamin'i araştırıp bulmalarını evlatlarına tembih ederken, Yusuf'u bulmaları hususunda ümitli olmalarını, onu asla bulamayacakları ve ebedi kaybettikleri zannına (negatif düşünceye) kapılmamalarını tavsiye etmiş ve bu konuda evlatlarına ihtarda bulunmuştur. Onun bu ihtarı, Kur'ân'da şu şekilde yer almaktadır:

يَا بَنِيَّ اذْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا مِنْ يُوسُفَ وَاَخِيهِ وَلَا تَايْئَسُوا مِنْ رَوْحِ اللّٰهِۚ اِنَّهُ لَا يَايْئَسُ مِنْ رَوْحِ اللّٰهِ اِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُون

"Ey oğullarım! Gidin de Yûsuf'u ve kardeşini iyice araştırın, Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü inkâr edenlerden başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez!"[36]

Burada Hz. Yakup evlatlarına, kardeşleri hakkında umutlu olmalarını, Yüce Allah hakkında ise kardeşlerini kendilerine iade edeceği hususunda hüsnü zanlarını korumaları gerektiğini beyan etmiştir. Kardeşleri hususunda Allah'ın rahmetinden ümit kesmek suretiyle kötü zan (suizan) içerisine girmemeleri gerektiği ikazını yapmıştır. Yüce Kitabımız Kur'ân-ı Kerîm'in ayetlerindeki hadiseler incelendiğinde birçok olay ve ayette bir şekilde insanların gerek olumlu gerekse olumsuz zanlarıyla karşılaşılmaktadır. Özellikle Kur'ân-ı Kerîm'de kıssa ve haberlere bakıldığında kâfirlerin Yüce Allah ve mukaddesat hakkındaki küfürlerinin nedenlerinden biri olarak kendilerince akıl yürütüp suizan etmeleri de görülmektedir.

3.1.2. Mubah Zan

Bu zan çeşidine mubah denmesinin sebebi, pozitif ya da negatif olmayan herhangi bir sorumluluğu gerektirmediğinden ve zan sahibinin bu tür zanna sahip olup olmaması hususunda tamamen tercih halinde bırakıldığındandır. Bu, sevabı veyahut da günahı olmayan zan çeşididir. Bakara suresinde şöyle buyrulmaktadır;

لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ اُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْاَرْضِۖ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ اَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِۚ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمٰيهُمْۚ لَا يَسْـَٔلُونَ النَّاسَ اِلْحَافًاۗ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَاِنَّ اللهَ بِهِ عَلِيم

"Kendilerini Allah yoluna adadıklarından seyahat ve ticarete imkân

[36] Yusuf, 12/87.

bulamayan yoksullara verin. Yoksulluklarını gizli tuttukları için bilmeyen onları zengin sanır. Kendilerini simalarından tanırsın. Onlar insanlara asla el açmazlar. Hayır için yaptığınız her harcamayı Allah hakkıyla bilmektedir."[37]

Konuya dair buradaki ayeti kerime, gerçekten muhtaç oldukları halde Allah yolundan ayrılmayan fakirlere yardım edilmesi hususunda bir teşviktir. Onlar kanaat sahibi olduklarından, ihtiyaçlarını gidermek için yüzsüzlük yolunu benimsemeyip iffetlerinden kimseden bir şey istemediklerinden dışarıdan bakıldığında zengin zannedilirler, onların bu halini bilmeyen kimselerin onlara bakıp zengin zannetmeleri mubah bir zandır. Bu fakirleri zengin zanneden kişiler için bir vebal olmadığı gibi bu zanlarından dolayı bir ecir de almaları beklenemez. Hal böyle olunca ifade edilen zan, herhangi bir sevabı ya da günahı gerektirmeyen cinstendir.

Bu zan kalıplarını ve örnek ayetleri çoğaltmak mümkündür. Fakat bu kadarını konunun vuzuhu için yeterli görmekteyiz.

3.2. Suizan (Negatif Düşünce Biçimi)

Bir kimsenin ya da bir hadisenin kötülüğü hakkında oluşan vicdani ve zihni kanaate suizan denir. Hüsnü zannın zıddıdır. Haram olup iki kısımdır: 1- Haram olup küfrü gerektiren suizan. 2- Haram olup küfrü gerektirmeyen suizan.

3.2.1. Küfrü Mucibi Suizan

Bu tür zan, sahibini kâfir edeceği ve inkara götüreceğinden dolayı en tehlikeli zan çeşididir. Burada sıkıntı olan ise zannın itikatla ilgili olmasıdır. Cennet, cehennem, Allah'a iman gibi konularda inanmayıp Yüce Allah'ın gazabına sebep olabilecek zanlar ve inanışlar sergilemektir. Kehf suresinden örnek verecek olursak:

وَمَا اَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً وَلَئِنْ رُدِدْتُ اِلٰى رَبِّي لَاَجِدَنَّ خَيْراً مِنْهَا مُنْقَلَباً

"Kıyametin kopacağını da zannetmiyorum. Şayet (olur da kıyamet ko-

[37] Bakara, 1/273.

par ve) Rabbime döndürülürsem, bundan daha hayırlı bir dönüş yeri bulacağım elbette."[38]

Bu ayeti kerimede örnek verildiği üzere, kendisine nimet verilen bahçe sahibi kendisine nimeti vereni inkar ederek *"kıyametin kopacağını zannetmiyorum"* diyerek helak olanlardan oldu. Çünkü bu şekildeki zannı onu küfre götürdü. Allah-u Teâlâ Kehf suresinde iki arkadaştan örnek göstererek birini fakir diğerini zengin ederek, kendisine mal verilen arkadaşın, malını nasıl da inkar ederek kendisine kötü bir sonuç ve (negatif düşünce) zan yaptığını bizlere örnek vermiştir. Yüce Allah bizlere bir başka örneği Hümeze suresinden vermiştir: *"(O,) malının gerçekten kendisini ebedî kılacağını (ölümsüzleştireceğini) sanır!"*[39]

Kâfir malının kendini ebedî kılacağını düşünerek, bozuk bir zan sergilemekte, oysaki Yüce Allah başka bir ayette buyurmuştur:

لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ اِلَّا وَجْهَهٗ لَهُ الْحُكْمُ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُوْ

"O'ndan başka ilâh yoktur. O'nun Zâtından başka her şey yok olacaktır. Hüküm yalnız O'na aittir. Siz de sonunda O'nun huzuruna çıkarılacaksınız."[40]

3.2.2. Küfrü Gayri Mucibi Suizan

Bu tür zan İslam akidesini kapsamayan, ahlaki boyutu meseleye konu olan zan çeşididir. Mümin kardeşi, ailesi, yakın arkadaşları, komşusu vb. birden fazla kişi hakkında güzel bir davranışı gördüğü halde, bilerek ve isteyerek yanlış yorumlaması olayına negatif zan yani suizan diyebiliriz. Hucurat suresinde yasaklanan zan çeşididir.[41] Konumuz gereği bu çeşit zan ileride örneklendirileceği için burada örnekler kısa kesildi. Sosyal hayatta bu çeşit kötü zan oldukça fazladır. Gerek bireylerin kendileri, ailesi ve toplum hakkında yürüttüğü suizan, gerek toplumların bireyler ve toplum hakkında yürüttüğü suizan, gerekse devletlerin birbirleri hakkında yürüttüğü suizan, bu çeşit zanna örnek teşkil etmektedir.

[38] Kehf, 18/36.
[39] Hümeze, 104/3.
[40] Kasas, 28/88.
[41] Hucurat, 49/12.

Burada başlıkta belirtildiği gibi kişiyi küfre götürmez, fakat bilerek ve isteyerek devam edildiğinde ebedi helake götürür.

4. Zan Kavramının Tefsirlerdeki Yorumu ve Meallerdeki Kullanımı

4.1. Müminlerin Keder Anında Allah'a Hüsnü Zannı

Müslümanın bir özelliği, en kederli anlarda dahi Yüce Allah'a hüsnü zan besleyebilmesidir. Ali İmran suresinde geçen 154. ayet müminlerin bu halini örnek şöyle ifade eder:

"Sonra o kederin ardından Allah size bir güven, bir grubunuzu kendinden geçiren uyuklama hali verdi; bir grup da kendi canlarının derdine düşmüşler, Allah hakkında haksız yere Cahiliye düşüncelerine kapılarak, "Bu işten bize ne?" diyorlardı. De ki: "İşin tamamı Allah'a aittir." Sana açmadıklarını içlerinde gizliyorlar: "Bu işte bizim görüşümüz alınsaydı burada öldürülmezdik" diyorlar. De ki: "Evlerinizde dahi olsaydınız, yine de haklarında ölüm yazılmış olanlar ölüp düşecekleri yere geleceklerdi. Bu, Allah'ın içinizde olanı ortaya çıkarması ve kalplerinizdeki şüpheyi gidermesi içindir. Allah kalplerde olanı bilir."[42]

Uhud Savaşı örneğinde, müminler Hz. Peygamber'in zafere kavuşacağına inanarak sabretmiş, hüsnü zandan dolayı kalplerine huzur verilmiştir. Nitekim bozgunun ardından, Yüce Allah Müslümanları büyük kederlere uğrattıktan sonra cesaret ve metanetini yitirmeden eninde sonunda Hz. Peygamber'in zafere kavuşacağına inanan ve onunla birlikte düşmana karşı var gücüyle vuruşan bir gruba, hafif bir uyuklama hali vererek dinlenmelerini ve heyecanlarının yatışmasını sağlamıştır. Acılar içerisinde olmalarına rağmen kendilerini güvende hissetmişler ve kılıçları ellerinden düşecek derecede uyuklamışlardı. Olayı bizzat yaşamış olan Ebu Talha, kendileri savaş alanındayken bu uyku sebebiyle kılıcının elinden düştüğünü ve tekrar aldığını ifade etmişlerdir.[43]

Uhud Savaşı'nda Hz. Peygamber'in zafere kavuşacağını zanne-

[42] Al-i İmran, 3/154.
[43] Buhari, *Tefsir*, 3, 11; *Megazi*, 20.

den ve inanan Müslümanlara hüsnü zanlarından dolayı sekine indirip dinlendirici bir uykuyu hediye etmesi ve münafıklara da suizanlarından dolayı kalplerine korku salması ve savaşın seyri Müslümanların aleyhine döndüğü için onlardan intikam alırcasına duygularını ortaya koymalarının neticesi Yüce Allah'ın Celal ve Cemal esmalarındandır.[44] Nitekim ceza amelin cinsindendir.[45] Yüce Allah *"Kulum beni nasıl bilirse öyle muamele ederim"*[46] buyurmaktadır.

Burada bahsedilen zan hakkında iki ihtimal söz konusudur "Eğer Muhammed davasında doğru olsaydı Allah kafirleri ona musallat kılmazdı "diye düşünmeleridir. Fahreddin Râzî'ye (1149-1210) göre bu fasit bir zandır.[47] Çünkü hayır gördüklerimizde şer, şer bildiklerimizde hayırlar vardır. Zira Müslüman şer dahi olsa hüsnü zannından dolayı hayırla karşılaşır. Nitekim müminin işi tuhaftır, her işi hayırdır. Hz. Peygamber, bu yalnız mümine özgüdür, sevindirici bir işle karşılaşsa şükreder o iş hakkında hayırlı olur, üzücü bir işle karşılaşsa sabreder, kendisi için hayır olur, buyurmuştur.[48] Zemahşerî (1075-1144) ise bahsedilen zannı ancak Allah'ı bilmeyen bir şek toplumu besleyebilir, bu ise haksız bir zandır,[49] görüşünü benimsemiştir. Kadı Beydavî (ö. 685/1286) de Râzî ve Zemahşerî gibi bunun ancak cahiliye zannı olduğunu söylemektedir.[50] Nitekim kulun zannı hayır şeklinde ise onun mükafatı da hayırla karşılaşmaktır, eğer zannı şer ise şer ile karşılaşmaktır.

4.2. Zannın Aldatıcı ve Saptırıcı Yönleri

[44] Hayreddin Kahraman, Mustafa Çağrıcı, İbrahim Kafi Dönmez, Sadrettin Gümüş, *Kur'ân Yolu Tefsiri*, DİB, İstanbul, 2006, I, 53.
[45] Çeşitli ayetlerde bilmana buyurulmaktadır, bkz; Necm, 53/31; Yunus, 10/26; Rum, 30/60; Rahman, 55/60; Nebe, 78/24-26.
[46] Buhari, *Tevhid*, 15, 35
[47] Ebu Abdillah Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyn er-Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, Daru'l-Fikr, Lübnan, 1981, I, 57.
[48] Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccac el-Kuşeyri, *Sahihi Müslim*, Daru'l-Hadarat, Riyad, 2015, *Zühd*, 64.
[49] Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf*, Mektebetu'l-Abikan, Riyad, 1998, I 51.
[50] Nâsırüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullah b. Ömer el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrarü't-Te'vil*, Daru'r-Raşid, Beyrut, 2000, I, 153.

Kötü zan, insanları hak yoldan caydırıcı ve saptırıcı özelliğe sahiptir. Kur'ân-ı Kerîm'de kötü zannın aldatıcı özelliğine vurgu yapılmıştır. En'am suresinde geçen 116. ayet bu durumu şöyle açıklar:

"Yeryüzünde bulunanların çoğu, kendilerine uyarsan, seni Allah yolundan saptırırlar. Çünkü onlar zandan başka bir şeye tabi olmuyorlar ve temelsiz bir tahminden başka bir şeye de dayanmıyorlar."[51]

Râzî'ye göre kâfirlerin kendi din ve inançlarını isbat hususunda, kesinlikle bir sebebe ve delile değil de ancak kuru bir yalana ve zanna yani atalarını taklide dayanıyorlar.[52] Zemahşerî ise bu konuda onların sadece tahmin yürüttüklerini, kendilerinin hak üzere olduklarını sandıklarını ve kendilerinin de arzu ve ihtiraslarına uyarak "Allah şunu haram, şunu helâl kılmıştır" diyerek yalan söylediklerini ifade etmiştir.[53]

Nitekim İmam Maturidî'ye (863-944) göre "yeryüzündekilerin çoğu" ifadesinden maksat kafirler, cahiller ve hevaya uyanlardır. Beydavî'ye göre ise babalarının hak yolda oldukları zannı fasit bir görüştür. Buradaki zan, ilim mukabilidir.[54] Yani bilmediklerini de bilmiyorlar, cehli mürekkep içinde temelsiz tahminler ile Allah'a yalan isnat etmekteydiler.[55] İşte bu sebepten dolayıdır ki Hz. Peygamber'in şahsında Müslümanlar inanç ve yaşayışlarını nefsani meyil ve güdüler ve zan ve tahminler veya yalanlar üzerine kurmaktan, çoğunluğu taklit edip onlara uymaktan sakındırılmıştır.[56]

Burada bahsedilen topluluk geçici dünya hevesatı için, kendilerini uyutmak ve dünya arzularını sonuna kadar yaşayabilmek için kendilerini birtakım yalanlara inandırıp zanlarının peşlerine düşenlerdir. Nitekim Said Nursî'ye (1878-1960) göre zanlarımızın çoğunun temelinde hevâ ve heveslerimiz yatmaktadır. Eğer bu çoğunluğa uymaktan vazgeçmezsek sefahet ve dalaleti terviç eden insi ve

[51] En'am, 6/116.
[52] er-Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, I, 131.
[53] ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf*, I, 130.
[54] Beydavî, *Envaru't-Tenzil*, I, 131.
[55] Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed el-Maturidî, *Tevilatu'l-Kur'an*, Müessese Risale, Beyrut, 2004, I, 129.
[56] Mustafa Çağrıcı vdğr., *Kur'an Yolu Tefsiri*, I, 130.

cinni şeytanlara maskara olmuş olmakla birlikte, ahirette ilk yapacağı şey ise bizi rezil etmek olacağını görmeden önce uyanmalı ve topluma ve şahsımıza faydalı birer vatandaş haline gelmeliyiz.[57]

4.3. Zanna Dayalı İnançların Eleştirisi

Kur'ân-ı Kerîm zannın asla hakikatin yerini alamayacağını net bir şekilde ifade etmektedir. Yunus suresi 36. ayet buna örnek verilebilir: *"Onların çoğu ancak zannın ardından gider. Oysa zan, hak namına hiçbir şeyin yerini tutmaz. Şüphesiz Allah, onların yapmakta olduklarını hakkıyla bilendir."*[58]

Müşrikler, putlara taparken ya da bazı davranışlarını meşrulaştırırken atalarından gördükleri geleneklere dayanmışlar ve bu gelenekleri sorgulamadan kabul etmişlerdir. Bu durum, günümüzde de insanların bilimsel veya dini konularda yeterli araştırma yapmadan zanlarına göre hareket etmelerine benzetilebilir. Ayet, inanç ve amel konularında kesin bilgiye dayanmanın önemini vurgulamaktadır.

Burada iki mana verilebilir ki onların çoğunluğu Yaratıcıyı kabul edip etmeme hususunda bir zanna tabi olurlar. Bu tamamen atalarından duydukları bir sözdür bir diğeri de onların çoğu putları ilah kabul edip şefaatçi kabul etmişlerdir.[59] Yüce Allah hakikat karşısında zannın bir kıymeti olmadığını ifade ederek, zan ile amel etmenin caiz olmadığını buyurmaktadır. Allah'ı tanımada zan asla gerçeği ifade etmez.[60]

4.4. Korku Anında Mümin ve Münafıkların Zanları

Hendek Savaşı sırasında müminler Allah'a güvenerek sabretmiş, münafıklar ise kötü zanlarla hareket etmişlerdir. Ahzab suresinde bu olay 10. Ayette şöyle ifade edilmektedir:

"Hani (onlar) size, üstünüzden ve alt tarafınızdan gelmişlerdi ve o vakit, gözler kaymış, yürekler gırtlaklara dayanmıştı ve Allah hakkında türlü türlü zanlarda bulunuyordunuz."[61]

---

[57] Bediüzzaman Said Nursi, *Şualar*, RNK, İstanbul, 2017, 234.
[58] Yunus, 10/36.
[59] er-Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, I, 210.
[60] ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf*, I, 209.
[61] Ahzab, 33/10.

Hicretin beşinci yılında Kureyş ve Gatafan kabileleri çok kalabalık bir orduyla Medine'ye doğru yol almışlar ve Medine'den haber alıp meşveret kararı ile hendek kazdıran Hz. Peygamber ve ordusu hendeklerin arkasında mevzilenmişlerdi. Bir ay kadar süren kuşatma sırasında bir taraftan yardım alamayan Müslümanlar iyice bunalmış, zor durumda kalmışlardı. Bütün ümitlerin kaybolmaya yüz tuttuğu "Allah'ın yardımı ne zaman?" feryatlarının yükseldiği anda, birden ortaya soğuk bir fırtına çıkıp düşman ordularını yerle bir edip düşmanı hizmete uğratmıştı. Müslümanların yardımına ise inanıp güvendikleri Rableri tarafından melekler gönderilmiş ve Müslümanların lehinde savaş nihayete ermişti. İşte bu hadise bu ayetin nüzul sebebi olmuştur.[62]

Savaşta korku iyice artınca müminler her türlü düşünceye kapılmış ve münafıkların nifakı ortaya çıkmaya başlamıştı. Hatta Muattıla b. Kuşeyr; "Muhammed bir de bize Kisra'nın ve Kayser'in hazinelerini vaat ediyordu! Şuna bakın tuvalete dahi gidemiyoruz." demişti. İşte bu hengamenin olduğu sırada müminler kendilerinin imtihan edildiklerini düşünmüşlerdi. Münafıklar ise artık Müslümanların kökünün kazanacağını düşünüp sevinmişlerdi ama zanları boşa çıkmış, müminler selamete ulaşmıştı. Nitekim müminler Allah'a hüsnü zanda bulunuyorlardı.

Zemahşerî'ye göre bu zan bir imtihandan selametle çıkma endişesiydi.[63] Çünkü Râzî'nin de dediği gibi müminden alışılagelen

[62] M. Asım Köksal, *Hz. Muhammed ve İslamiyet*, Erkam Yayınları, İstanbul, 2007, 203.
[63] ezZemahşerî, *el-Keşşaf*, I, 420; er-Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, I, 419; Buhari, *Tevhid*,15

şey Allah hakkında hüsnü zanda bulunmasıdır.[64] Nitekim Hz. Peygamber *"Allah hakkında hüsnü zanda bulunun*" emretmiştir.[65] Kafirden beklenen ve vaki olan ise, onun suizanda bulunuşudur.[66] Nitekim Cenâb-ı Hak *"Bu o küfredenlerin zannıdır*"[67] ve *"Onlar zandan başkasına tâbi olmazlar"*[68] buyurmuştur.

Âyette *"zanlarda bulunuyordunuz"* denilmesi manidardır. Çünkü zanlar demek "sizler, bir zanda da sebat etmediniz" anlamlarına gelir. Zanlar denilince bir kısmı yalan, bir kısmı doğru manaları çıkmaktadır. Bir örnekle açıklamak gerekirse bir topluluk uzakta bir karartı görürse bir kısmı bu falancadır deyip hepsi bir misal verecek olsa, bazen onların birisi isabet edeceği gibi hepsinin isabet etmemesi de mümkün ve muhtemeldir.[69]

Nitekim Allah'ın has kulları, Rablerine hep güzel zan beslerler ve o gün de kalpleri sebat üzere Allah'ın vaadine güvenmişlerdi. Tek korktukları şey imtihanın hakkını verememekti.[70] Bu durum şu İlâhi beyanlar gibidir: *"Huneyn savaşında gerçekten size yardım etmiştir o gün sayıca çokluğunuza güvenmiştiniz. Fakat bunun size hiçbir yararı olmamıştı. O yer, geniş olmasına rağmen size dar gelmiş nihayet geriye çekilmeye başlamıştınız."*[71] Hendek savaşı Müslümanlar için sadece savaş stratejisi bakımından dönüm noktası olmamıştı, Allah'a olan hüsnü zanlarına binaen ardından gelen ilahi yardımla, imanlarının da bir dönüm noktası olmuştu.

4.5. Müşriklerin Hayata ve Zamana Karşı Zanları

Zan sadece Müslümanın hayatında yer edinmeyip bilakis müşrik olanların da hayatında yer almaktadır. Elbette ki müşrik olandan tutarlı bir zan örneği görmek zor olacaktır. Buna en güzel örnek ise

[64] er-Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, 419; Ahzab, 10; Köksal, *Hz. Muhammed ve İslamiyet*, 203; ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf*, I, 420.
[65] Buhari, *Tevhid*, 15; Müslim, *ez-Zikr ve'd-Dua*, 2.
[66] er-Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, I, 41.
[67] Sad, 38/27.
[68] Necm, 53/28.
[69] er-Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, I, 420.
[70] Beydavî, *Envaru't-Tenzil*, I, 420.
[71] Tevbe, 9/25.

Casiye suresi 24. ayette şöyle ifade edilmektedir:

"Hevaperest müşrikler dirilmeyi inkâr ederek "Hayat ancak dünya hayatıdır. Bizler ölürüz, çocuklarımız yaşar. Onlar da yaşar ve ölürler. Bizi ancak zamanın devam etmesi helak eder."[72]

Müşrikler zamana çeşitli sebeplerle sövmüşler ve Yüce Allah bu hususta müşrikleri uyarmıştı.[73] Nitekim bu hususta Hz. Peygamber; "Aziz ve Celil olan Allah şöyle buyurmuştur: *"Ademoğlu zamana söverek bana eziyet eder. Zaman benim (zira) emir benim elimdedir. Gece ve gündüzü evirip çeviren benim."*[74] Müşrikler, bizi ancak dehr helak eder demişlerdi. İbni Kesîr (ö.774/1373) onların bu konuda bilgilerinin olmadığını, sadece zannettiklerini savunmuştur.[75] Birçok tefsir alimi de onun gibi düşünmüş, onların bu konudaki zanlarının temelinde, kalplerinin meylettiğine inanmak istemelerinin yattığını ve bu hususdaki zanlarının temelinin çürük olduğunu ifade etmişlerdir.[76] Nitekim müşrikler her zaman olduğu gibi tahmine dayanarak konuşmuş[77] ve taklid ve duyularla muhatap olmadıkları şeyi inkar ederek,[78] bilgi ile değil zanla hareket etmişlerdi.[79] Zanların çoğu ise yanıltıcıdır.

4.6. Müşriklerin Meleklere Kötü Zanları

Müşrikler sadece Yüce Allah'ın kendisine değil yarattıklarına da kötü ve yanlış zanda bulunarak meleklerine dişi demişlerdir. İşte bu hadise Necm suresi 28. ayette şöyle ifade edilmiştir:

"Hâlbuki onların bu hususta hiçbir bilgileri yoktur. Sâdece zanna uyuyorlar. Şüphesiz ki zan ise, haktan bir şeyi fayda vermez."[80]

---

[72] Casiye, 45/24.
[73] Beydavî, *Envaru't-Tenzil*, I, 420.
[74] Buhari, *Edeb*, 101.
[75] Ebü'l-Fida İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim*, Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 1983, VII, 213.
[76] er-Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, I, 498.
[77] ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf*, I, 497.
[78] Beydavî, *Envaru't-Tenzil*, I, 498.
[79] Maturidî, *Tevilatu'l-Kur'an*, I, 495.
[80] Necm, 53/28.

Kur'ân-ı Kerîm'de zan kelimesi bazen olumlu manada kullanılabildiği gibi, burada geçtiği mana ile benzeri yerlerde insanların, başta iman meseleleri olmak üzere hayati önemi olan konularda sağlıklı bilgi edinme yöntemlerine başvurmaksızın kendi tahmin ve kuruntularına göre hareket etmeleri anlamına gelmektedir.[81]

"Oysa onların bu konuda bir bildikleri yoktur." Yani âyette meleklere dişi varlıkların isimlerini vermeye dair onların herhangi bir şey bildikleri yoktur. İmam Maturidî'ye göre Allah, onların zanlarının hiçbir şekilde hakkın yerini tutamayacağını haber vermektedir.[82]

Nitekim "zan bazen isabet etmez mi?" sorusuna mukabil Zemahşerî'ye göre, isabet etmesi için zanda bulunan kişinin kesin bir inançla birlikte hakkı batıldan ayırabiliyor olması gerekir. Aksi halde zanneden kesin bilgi içinde olamaz. Ama hayır ve iyi olanda zanna itibar olunur. Bu konuda her iki imamın da aynı görüşte olduklarını görmekteyiz.[83]

4.7. Kahredici Zan Örneği

Hüsnü zan insan hayatını kurtarıcı mahiyette olduğu gibi, suizan da insan hayatını kahredici mahiyette olmaktadır. Necm suresi 23. ayet bunu şöyle ifade etmektedir: *"İşte Rabbinize karşı beslediğiniz bu zannınız sizi helâk etti, bu yüzden hüsrana uğrayanlardan oldunuz."*[84]

Taberî'nin (ö.310/923) kaydettiğine göre Hasan-ı Basri (ö.110/728), "İşte Rabbiniz hakkında taşıdığınız bu kanaatiniz sizi mahvetti, sonunda kaybedenlerden olduğunuz." mealindeki 23. ayeti açıklarken insanların amellerinin değeri Allah hakkındaki kanaatlerine bağlıdır. Mümin Allah'a güzel zanda bulunur bu sayede amellerini de güzelleştirir, inkar ve münafık ehli ise Allah'a kötü zanda bulunur ve ameli de kötü olur.[85] Katade (680-735) de bu görüşe katılarak iki tür zan olduğunu söyler biri kurtarıcı zan, diğeri

[81] Mustafa Çağrıcı vdğr, *Kuran Yolu Tefsiri*, I, 525.
[82] Maturidî, *Tevilatu'l-Kur'an*, I, 525.
[83] ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf*, I, 523.
[84] Necm, 53/23.
[85] Ebu Cafer Muhammed b. Cerir el-Taberî, *Camiu'l-Beyan 'an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, Hicr, Kahire, 2001, XX, 406; Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed Ebu Bekri el-Kurtubî, *el-Cami li Ahkami'l-Kur'an*, Müessese Risale, Beyrut, 2006, XVIII, 405.

mahvedici olmak üzere iki çeşit zandan bahseder. [86]

Beydavî'ye göre Yüce Allah'a karşı ise güzel zan içinde ölmeye çalışmak lazımdır. Aksi halde bu zan sebebiyle hem dünya hem ahiret hayatı mahvolur.[87] Ayetteki zan ise Yüce Allah'ın kendilerini günah işlerken görmediği zannıdır. İşte bu zandan sakındırılıyorlar ki gönül rahatlığı ile günaha dalmasınlar.[88]

İbni Mesud'un şöyle söylediği rivayet edilmiştir: "Ben Kâbe'nin örtüsüne bürünmüştüm derken yanıma, ikisi Sakif'li biri de Kureyş'li olan üç adam geldi. Bunlardan birisi, "Siz Allah'ın dediklerinizi duyduğunu zanneder misiniz? dedi. Bunun üzerine ikisi, "Konuştuğunuz zaman (yüksek sesle konuşur da) seslerimizi duyarsak, O da seslerimizi duyar. Aksi durumda duymaz dediler. Ben bunu Hz. Peygamber'e anlattıktan sonra bu ayet nazil olmuştur."[89]

4.8. Gelen Haberi Araştırma Emri (Zan Örneği -1)

Yüce Allah güvenilmez kimselerin getirdikleri haberlerin doğruluğunu araştırmadan kabul etmenin uygun olmadığını Hucurat suresi 6. ayette şöyle ifade etmektedir:

"Ey iman edenler! Size bir fasık bir haber getirirse, bilmeyerek bir topluluğa zarar verip yaptığınıza pişman olmamak için o haberin doğruluğunu araştırın."[90]

Ayetin güvenilmez kimselerin getirdikleri haberlerin doğruluğunu araştırmadan kabul etmenin uygun olmadığı yönündeki manası ve hükmü geneldir her zaman ve her mekanda geçerlidir. Ayetin nüzul sebebi bir olay ve şahıslara has değildir. Ayetin nüzulüne sebep olan hadiseyi tefsir alimlerimiz şöyle izah etmektedirler:

Velid b. Ukbe Beni Mustalik kabilesinin zekat vergisini toplamak üzere gönderilir. Velid yoldayken birisi, bu kabileden silahlı grupların yola çıktığı haberini getirir. Medine'ye dönüp durumu

[86] İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, X, 202.
[87] Beydavî, *Envaru't-Tenzil*, I, 476.
[88] Beydavî, *Envaru't-Tenzil*, I, 475.
[89] er-Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, I, 476.
[90] Hucurat, 49/6.

Hz. Peygambere anlatır. Hz. Peygamber Halid b.Velid'i durumu anlamak için kabileye gönderir ve o kabilenin ezan okuyup namaz kıldıkları hatta zekat vermek için yola çıktıkları anlaşılır.[91] Buradaki fâsık Velid b. Ukbe'ye haberi getirendir. Ayetten çıkan genel hüküm ise durumu bilinmeyen veya yalancı günahtan çekinmez olarak tanınan kimselerin verdikleri haberlere ve bilgilere güvenilmemesi, bunlara göre hüküm verilmemesi ve harekete geçilmemesidir.[92]

4.9. Zannın Çoğundan Sakınma Emri (Zan Örneği-2)

Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de toplum hayatını düzenleyici kuralları emretmekte ve o kurallara uymamız için de birtakım misaller vermektedir. Hucurat suresi 12. ayette şöyle buyurulmaktadır:

"Ey iman edenler! Zannın çoğundan sakının; çünkü bazı zanlar günahtır. Gizlilikleri araştırmayın, birbirinizin gıybetini yapmayın; herhangi biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? Tabii ki bundan tiksindiniz! Allah'a itaatsizlikten de sakının. Allah tövbeleri çokça kabul etmektedir, rahmeti sonsuzdur."[93]

Bu ayeti kerimede üç kötü huy beraber zikredilmektedir. Tefsir alimleri farklı görüşler beyan etmişlerdir. İmam Maturidî'ye göre Yüce Rabbimiz yine bize iyilik olsun diye, yok olmaya mahkûm bazı sözler için şiddetle tedip etmektedir. Ayette ilk sırada kötü zandan sakınmamız zikredilmektedir.[94] Nitekim tecessüs ve gıybetin başını zannetmek çekmektedir. Hakkında yanlış düşündüğümüz bir kişinin bizce olan bir ayıbını araştırmaya başlayıp daha sonra bunu dile dökmeye başlamak olan gıybetin de ateşi fitillenmiş olmaktadır.[95]

Nitekim bazı haller vardır ki hüsnü zan etmek en üstünü ve en hayırlısıdır. Hz. Peygamber emretmiştir ki; *"Müslümanların gizli hallerini araştırmayın. Her kim onların gizli hallerini araştırırsa Allah da onun gizli hallerini ortaya koyar velev ki evinin içinde de olsa rezil rüsva*

[91] Ebu Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybanî el-Mervezî, *Müsned,* Mektebetu'l-Daru's-Selam, Riyad, 2012, IV, 279 ; el-Kurtubî, *el-Cami*, XVI, 296.
[92] Mustafa Çağrıcı vdğr, *Kuran Yolu Tefsiri*, I, 514.
[93] Hucurat, 49/12.
[94] Maturidî, *Tevilatu'l-Kur'an*, I, 514.
[95] Mustafa Çağrıcı vdğr, *Kur'an Yolu Tefsiri*, I, 514-515.

eder."[96]

4.10. Münafıkların Müminlere Kötü Zanları

Kötü zan aynı inanç mensupları arasında olabileceği gibi farklı inanç grupları ve hatta münafıklar arasında da olabilmektedir. Nitekim Kur'ân'da münafıkların müminlere kötü zanda bulunduklarına dikkat çekilmektedir. Fetih suresinde geçen 14. ayeti buna misal verebiliriz.

"Diğer taraftan, Allah hakkında kötü zan besleyen münafık erkeklerle münafık kadınları ve müşrik erkeklerle müşrik kadınları da cezalandıracaktır. Müslümanlar için istedikleri kötülük çemberi, kendi başlarına geçsin! Allah onlara gazap etmiş, onları rahmetinden kovmuş ve onlar için cehennemi hazırlamıştır. Ne kötü bir dönüş yeridir orası!"[97]

Bu ayetin tefsiri hakkında müfessirler farklı görüşler beyan etmiştir. Beydavî'ye göre bu ayette zikredilenler münafıklardır. Buradaki ifadeyi tamamlar mahiyette Fetih Suresi 6. ayette şöyle buyurulmaktadır: *"Tam aksine siz, Peygamber'in ve müminlerin artık ailelerine hiç dönmeyeceklerini sandınız. Bu gönlünüze hoş geldi, kötü zanna kapıldınız ve kaybedenler siz oldunuz!"*[98] Münafıklar, Hz. Peygamber'in ve müminlerin bir daha ailelerine dönemeyeceklerini zannediyorlardı. Arkasından Yüce Allah, bu düşüncenin kötü zan olduğunu haber vermektedir.

Kötü zan Beydavî'nin de dediği gibi onların "Allah, Peygamberine ve müminlere yardım etmez" şeklindeki zanlarıdır.[99] Kötü devran onların başlarına olsun.[100]

4.11. İfk Hadisesi ve Zan Örneği

Kur'ân-ı Kerîm zannın birey ve toplum üzerindeki etkilerini açıkça ortaya koymaktadır. İfk hadisesi ise bunun en canlı yaşandığı hadiselerdendir. Yüce Allah Nur suresi 12. ayette ifk olayını şöyle

[96] Ebû Dâvûd, *Edeb*, 35.
[97] Fetih, 48/14.
[98] Fetih, 48/6.
[99] Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, I, 515.
[100] Fetih, 48/6.

ifade etmektedir:

"Bu olayı işittiğiniz zaman mümin erkek ve mümin kadınların birbirleri hakkında güzel şeyler düşünmeleri ve: "Hâşâ! Böyle bir şey olamaz! Bu, düpedüz bir iftiradır !" demeleri gerekmez miydi?"[101]

Hz. Peygamber hicretin beşinci yılında (Beni Müstalik diye de anılan) Müreysi seferine çıkarken her zaman yaptığı gibi eşlerinden birini -bu defa Hz. Aişe'yi- yanına almıştı. Daha önce Peygamber eşlerinin başkalarıyla ancak perde arkasından görüşüp konuşmalarıyla ilgili emir gelmiş bulunduğundan,[102] Hz. Aişe deve üzerine kurulmuş çadır benzeri bir yerde (perdeli mahfede) seyahat ediyordu. Dönüşte Medine'ye yaklaşıldığında Hz. Aişe validemiz, hacetini gidermek için uzaklaşmış ve yerine döndüğünde değerli bir kolyesinin düştüğünü fark edip aramaya koyulduğunda, kafilenin uzaklaştığını görüp beklemeye koyulmuştu. O esnada kervandan geri kalan Hz. Safvan, Hz. Aişe'nin orda olduğunu fark edince " اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّا اِلَيْهِ رَاجِعُوْنَ" diye seslenerek uyandırmış, devesini çökertip kendisi biraz uzaklaşıp Hz. Aişe validemizin deveye binmesini bekleyip yola koyulmuşlardı. Ve öğle üzeri istirahat etmekte olan kafileye yetişmişlerdi.[103]

Hadise bundan ibaret olmasına rağmen başta meşhur münafık Abdullah b. Übey b. Selül olmak üzere, bir grup çirkin bir iftirada bulunmuşlardı.[104] Hz. Aişe validemiz Medine'ye dönüşte rahatsızlandığı için iftiradan habersiz olarak Allah Rasulü'nden izin alıp anne evine gitmişti. Hz. Peygamber yakınları ile istişare edip, Hz. Aişe'nin yanına uğrayıp Hz. Aişe'ye: Aişe, senin hakkında bana şunları, şunları söylediler. Eğer sen masum isen Allah bunu ortaya çıkaracak ve seni bu iftiradan arındıracaktır. Eğer bir günaha girdin ise Allah'tan af dile çünkü kulu suçunu itiraf ederek Allah'a tövbe ederse bağışlanır.[105] Bunun üzerine Hz. Aişe validemiz: "Öyle anlaşılıyor ki siz bunları işittiniz ve Allah günahsız olduğumu biliyor.

[101] Nur, 24/12.
[102] Ahzab, 33/53.
[103] Müslim, *Tevbe*, 56
[104] er-Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, II, 556.
[105] Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, X, 389-409.

Ancak ben size "yapmadım" dersem inanmayacaksınız, "yaptım" desem inanacaksınız.[106] Durumumuz Hz. Yusuf'un babasının durumuna benziyor, o şöyle demişti: "Artık (bana düşen) güzelce sabretmektir."[107] Anlattığınız karşısında yardım edecek ancak Allah'tır". Hz. Aişe validemiz bunları söyledikten sonra kırgın ve üzgün şekilde arkasını dönüp yatağına uzanmıştı. O esnada vahiy işaretleri belirdi ve iftiracıların yüzünü karartan o ayetler nazil olup Hz. Aişe validemizin yüzü gülmüş ve Yüce Allah'a şükretmişti.[108]

Cenab-ı Hak müminleri, Hz. Aişe'nin başına gelen olaylar hususunda tek bir can kabul etmiştir. Nitekim Numan b. Beşir'den Hz. Peygamber'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: *"Müslümanların, birbirleriyle ilgilenmeleri ve birbirlerine merhamet etmelerinin misali tıpkı bir bedenin hali gibidir. Çünkü bedenin bir kısmı uykusuzluk ve ateş ile bir ağrı içine düştüğünde, bedenin tamamı da sızlar, ağrır."*[109] Hz. Ebubekir de Hz. Peygamber'in *"Müminlerin birbirlerine karşı durumları, tıpkı birbirine kenetlenmiş binalar gibidir"* dediğini rivayet etmiştir.[110]

İftira kandan çetindir, diye bir atasözü vardır. Toplum hayatını dinamitleyen dostlukları bitiren aile facialarına yol açan, cinayetlere sebep teşkil eden, bu ahlaksızca davranışı engellemek ve müminleri eğitmek üzere söz konusu edilen meşhur iftira olayından bizlere büyük dersler, ibretler vardır.

Sonuç

Bu çalışma, İslami düşünce geleneğinin temelini oluşturan kavramlardan biri olan zannın (ظن) çok yönlü ve kritik önemini, sözlük ve terim anlamları ile Kur'ânî bağlamdaki kullanımlarını analiz ederek ortaya koymuştur. Elde edilen bulgular, zan kavramının iki zıt kutbu barındıran kompleks bir yapıya sahip olduğunu teyit etmektedir: Kesin bilgi (yakîn) ile kuşku ve tahminden ibaret olan kanaat

[106] Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2021, IV, 3483-3495; Ebu Muhammed Abdulmelik b. Hişam el-Himyeri el-Basrî, *es-Sire*, Daru'l-İlmiyye, Kahire, 2003, II, 289, 297-307.
[107] Yusuf, 12/18.
[108] Nur, 24/20.
[109] Buharî, *Edeb*, 27; Müslim, *Birr*, 66.
[110] Buharî, *Salât*, 86 ; Müslim, *Birr*, 65.

(şekk). Bu dualite, kavramın hem itikadi hem de ahlaki meselelerdeki belirleyici rolünü anlamak için anahtardır.

Analizler, zannın epistemolojik olarak ilim (kesin bilgi) kavramıyla sürekli bir tezat veya geçişkenlik içinde olduğunu göstermiştir. Kur'ân-ı Kerîm, özellikle müşriklerin inançlarını temellendirmede dayandıkları hevâ (nefsani arzular) kaynaklı, temelsiz zannı şiddetle eleştirmiş ve "zannın haktan hiçbir şeyin yerini tutmayacağını" (Yunus 36) net bir dille ifade etmiştir. Bu durum, zannın sadece bir düşünce biçimi değil, aynı zamanda hakikatten saptırıcı potansiyel taşıyan bir kaynak olduğunu ortaya koymaktadır.

Çalışmanın ahlaki boyutta ulaştığı en önemli sonuç ise, zannın pratik hayattaki tezahürü olan hüsn-ü zan ve suizan ayrımıdır. Suizan (negatif zan), Hucurat sûresindeki *"zannın çoğundan sakının; çünkü bazı zanlar günahtır"* emri gereğince, toplumsal ahlakı ve müminler arasındaki güveni zedeleyen haram bir eylem olarak yasaklanmıştır. Buna karşılık, özellikle vacib zan kapsamında ele alınan Allah'a karşı beslenen af ve merhamet zannı (hüsn-ü zan), müminlerin ruh halini ve amellerini olumlu yönde teşvik eden dini bir erdem olarak öne çıkmaktadır.

Sonuç olarak, zan kavramı, bilgi hiyerarşisi içinde ilim ile cehalet arasında bir eşik görevi görmekte ve bireyin imanının sağlamlığını test eden bir ölçüt sunmaktadır. İtikadi düzlemde, kuru zandan kaçınıp kesin bilgiye (ilim) yönelmek esas; ahlaki düzlemde ise, birey ve toplum ilişkilerinde ihtiyatlı ve yapıcı olan hüsn-ü zannı esas almak temel bir dini ve ahlaki sorumluluktur. Zan, bu yönleriyle, İslam düşüncesindeki bilgi ve ahlak felsefesinin ayrılmaz bir parçası olarak konumlanmaktadır.

Kaynaklar

Abdulbaki, Muhammed Fuad. ("tsz"). *el-Lü'lü ve Mercan*. Kahire: Daru'l Hadis.

Abdulbâki, Muhammed Fuad. (2001). *el-Mu'cemu'l-Mufehres li-Elfâzı'l-Kur'an'i'l-Kerim*. Kahire: Dâru'l-Hadis.

Altıntaş, R. (2003). *Kur'an'da Hidayet ve Dalalet*. İstanbul: Pınar yayıncılık.

Beydavi, Kadî. (2000). *Envaru-t Tenzil ve Esraru't-Tevil*. Beyrut: Daru'r Raşid.

Buhari, Ebu Abdillah Muhammed b. İsmail. (2002). *Sahihi Buhari*. Dımeşk: Daru'l Kesir.

Cevheri, İsmail b. Hammâd. (1990). *es-Sıhah Tacu'l-Luga ve Sıhahu'l Arabiyye*. Beyrut: Daru'l-İlmi.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî. (2010). *Sünen-i Ebi Davud*. Riyad: Daru'l Hadarat.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî. (2015). *es-Sünen*. Riyad: Daru'l Hadarat.

el-İsfehâni, Rağıb. ("tsz"). *Müfredat fi Garibi'l-Kur'an*. Beyrut,: Dar el-Marefah.

Erdoğan, M. (2015). *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar.

Ezheri, Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevi. (2001). *Mu'cemu Tehzibi'l-Luga*. Beyrut: Darul Maarife.

Fayda, M. (1993). *Cahiliyye*. İstanbul: DİA.

Ferahidi, Halil b. Ahmed. (2010). *Kitabu'l-Ayn*. Beyrut: Daru'l Kitabu'l Muallim.

Günay, H. M. (2010). *Şüphe*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi.

Hanbel, Ebu Abdillah Ahmed b. Hanbel. (2012). *Müsned*. Riyad: Mektebetu'l Daru's-Selam,.

Hayreddin Kahraman, M. Ç. (2006). *Kur'ân Yolu Tefsiri*. İstanbul: DİB.

Heyeti, H. İ. (2019). *Osmanlıca Muhtasar Kur'an Meali*. İstanbul: Hayrat Vakfı.

İbn Hişam, Ebu Muhammed Abdulmelik b. Hişam el-Basrî el-Mısrî. (2003). *es-Sire*. Kahire: Dar'ul İlmiyye.

İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ. (1983). *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim*. Beyrut: Mektebetu'l Asriyye.

İbrahim Mustafa, Hamid Abdulkadir, Ahmed Hasan Zeyyat, Muhammed Ali Neccar. (1960). *el-Mucemu'l-Vasit*. Tahran: el-Mektebetu'l İlmiyye.

İzutsu, T. (2024). *Kur'an'da Tanrı ve İnsan*. İstanbul: Pınar Yayıncılık.

Komisyon. (2023). *Kur'an Yolu Meali*. Ankara: TDV.

Köksal, M. A. (2003). *Hz. Muhammed ve İslamiyet*. İstanbul: Erkam.

Kurtubi, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed. (2006). *el-Cami li Ahkami'l-Kur'an*. Beyrut: Müessese Risale,.

Maturidî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed. (2004). *Tevilatu'l-Kur'an*. Beyrut: Müessese Risale.

Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccac el-Kuşeyri. (2015). *el-Camiu's-Sahih*. Riyad: Daru'l Hadarat.

Nursi, B. S. (2017). *Şualar*. İstanbul: RNK.

Râzî, Ebu Abdillah Fahrüddin Muhammed b. Ömer. (1981). *Mefatihu'l-Gayb*. Lübnan: Daru'l-Fikr.

Sarı, M. (2025). *el-Mevarid Arapça Türkçe Lügat*. İstanbul: Kitap Kalbi.

Sarıçam, İ. (2007). *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*. İstanbul: DİB.

Seyyid Kutub. (1971). *Fî Zilâli'l-Kur'ân*. İstanbul: Miraç.

Süleyman, Mukatil b. (2010). *Vücuh ve'n Nezair fi'l-Kur'ani'l-Kerim*. Bağdat: Mektebetu'l Rüşd.

Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir. (2001). *Camiu'l-Beyan 'an Te'vili Âyi'l-Kur'an*. Kahire: Hicr.

Yazır, Elmalılı Hamdi. (2021). *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

Yeğin, A. (1992). *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat* . İstanbul: Hizmet Vakfı.

Zemahşeri, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. (1998). *el- Keşşaf*. Riyad: Mektebetu'l Abkan.